

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

С. Д. Абрамович (Чернівці)

УДК 82.091

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ НАТХНЕННЯ

Но существуют какие-то меры, хотя бы паллиативные, чтобы человек не только испытывал потребность, но испытывал вместе с этой потребностью некоторое нежелательное беспокойство между несопадением его актуального состояния и этой потребностью. И вот одной из таких мер (паллиативных, по-видимому, все-таки) является художественное произведение, является потребность в творчестве.

В. В. Фёдоров

Реферат. У статті проаналізовано принципову різницю між поетичним натхненням та релігійним трансом, які в новітній секуляризованій культурі трактуються як однорідне за своєю природою поринання до фантастично-віртуальної сфери.

Ключові слова: етичний та естетичний первні творчості, поетичне натхнення, релігійний транс, церковна та карнавальна культури.

Поетичне натхнення – здатність генерувати в собі цілі образні світи на основі суб’єктивної фантазії. А релігійний транс – це, навпаки, *вихід з себе*, злиття з божеством (лат. *eligiā* й означає “поновлення зв’язку”). Тут не місце доводити, чия віра правильна: того, хто вірує, що бесіда з божеством відбувається виключно в голові людини, чи того, хто вірує й у

наявність божества. Але розібратися в цій диференціації двох типів трансю, яка існує цілком об'єктивно, варто.

Язичницькі системи виходять з того, що про богів знають тільки віщі поети. Поетичне натхнення відчувалося в них як дотик до світу божеств, а поезія – як мова богів. Так, індуїстські Веди почав створювати легендарний Вальмікі, й основний корпус Вед продовжували творити поети-ріші, ці кобзарі індоарійського світу. Називається поетом і Заратуштра в Авесті (Ясна, 50, 6). Зі світом богів у поетів нерозривно пов'язано поняття краси. Так, ті ж само зороастрійці, в своєму прагненні бачити світ виключно “красивим” і “очищеним”, знищували *храфстра* – тварин, які вважалися огидними творіннями Ангро-Манью: жаб, скорпіонів, хижаків тощо. У Ведах є поняття *Гандхарваведа*, що охоплює художню творчість і естетику; існує і вчення про *Бхакті-Канда*, присвячене естетичній самореалізації особистості. Так само розповідають про героїв, богів і чудовиськ скандинавські скальди. І в грецькому світі поет був віщуном: Гесіод в «Теогонії» розповідає, що його надихнули донести до людей відомості про походження богів Музи. Пізніше це поєднується з осмисленням Аполлона як *Музагета* – ватажка Муз, алегорії натхнення. Завдовго до Гомера підноситься культ Орфея (сина Аполлона, за деякими версіями). Орфей, за М. Еліаде, “стоїть в одному ряду з іншими міфічними персонажами <...> яким також властивий екстатичний досвід шаманістичного або парашаманістичного типу”, і він відноситься до “чарівного часу початку”, причому “з самого початку постать Орфея виникла під подвійним знаком Аполлона і Діоніса. Орфізм розвиватиметься в тому ж напрямку” [4, § 180]; він перетвориться у піфагорійців на справжню релігію, яка стверджувала божественність людини. І тут, всупереч відомій дихотомії Ф. Ніцше, аполлонічний первінь зовсім не виключає елементу діонісійського шаленства: за Платоном, натхнення поета є різновид “божественного безумства” («Федр»). Пророцтва піфій постійно повідомлялися у віршах (Плутарх написав свій трактат «Про те, що Піфія більше не провіщає віршами» імовірно в 117 р., на вильоті давньої традиції).

Але сумніви щодо “істинності” поетичного натхнення настільки ж давні, як і віра в його значущість. Уже в архаїч-

ній міфології стародавніх греків розрізнялися “віщі сни”, які вилітають з царства Аїда крізь прості ворота з рогу, і сни облудні, що вилітають крізь інші ворота, зі слонової кістки (вежа зі слонової кістки, як відомо, стане у ХІХ в. емблемою “чистого мистецтва”). Дуже симптоматично, що представник золотого віку римської літератури Горацій запитує у себе: “Чи ж не обманює мене моє втішне безумство?”. В античності зустрічалися і досить тверезі судження щодо поетів, що оповідають про богів. Як уїдливо зауважив Ксенофан, “Гомер і Гесіод приписали богам все ті, що є ганебним і ганебним для людей, – злодійство, перелюбство і взаємний обман” [цит. за: 2, с. 260]. Ця катастрофічна девальвація етичного первня компенсувалася в епоху еллінізму зростанням захоплення перед “чуттєвим блиском речей”, поетизацією квітучої плоти, п’яним еротизмом. На всю цю духовну смуту нашаровується згодом сформоване у римській свідомості поняття *генія* (*ingenium*) – загадкової творчої сили, яка за своєю природою не належить ані добру, ані злу. І всюди в язичницькому світі естетичний момент превалює над етичним. Поет-язичник відсторонено милується страхітливою міццю богів, навіть якщо вона руйнівна. Чого варта хоча б ведична категорія *ліла* – танець богів, який символізує плин життя і смерті, зміну добра і зла і т. д. Врешті-решт, стародавній світ залишає, разом з розчаруванням у своїх богах, ще й досить смутне уявлення про природу поетичного натхнення, яке пов’язується найперше з естетичним первнем.

Зовсім інша концепція Слова склалася в річищі ревелюціоністських релігій (“релігій Одкровення”): іудаїзму, християнства та ісламу, які базуються не стільки на архаїчному усному міфі, скільки на Писанні й коментарях до нього, що є свідченням еволюції свідомості від міфу до Логосу. Ревелюціоністські релігії формуються в “книжковому”, культурному середовищі [1, с. 26]. Біблія стверджує, що не людина складає міфи про богів, а, навпаки, Істинне Божество звертається через її текст до людини з оголошенням Слова Божого – як маніфестації Вищої Істини і чистого Добра, в якому немає жодної темряви. Саме це слово творить з нічого – *ex nihilo* – матеріальний світ як такий. Адаму в раю дано владу нарікати імена речам; розвинена мова відрізняє людину від тварини і робить її носієм образу Божого. Більш того, в Новому Завіті

Ісус Христос осмислений як оте одвічне Слово Боже, що створювало світ і втілилося в людське єство заради його порятунку. І це – не художнє слово, породжене почуттям краси матеріального світу, суб’єктивне й “недостовірне” – адже одному подобається нищити огидних тварин, а другому їх невимовно шкода; один бачить у хмарі голову Зевсе, а другий бачить саму лише хмару. Біблійні автори-священнописьменники зовсім не схожі на античного або сучасного поета, який говорить “від себе” і часом сумнівається у власних фантазіях. У цій системі не було місця для суб’єктивного поетичного натхнення. Прекрасне тут гніздилося в глибинах смутно позначеного в Біблії не-матеріального архетипу, й справді прекрасною була не тілесність, а любовний рух світу до Бога-Отця, що створив його: *אלהים* – *ола́м*. Як писав візантійський теолог Михаїл Псьолл, в релігійному мистецтві вражає невимовна краса, яка визначається небесним прообразом зображення. Отож, заснована на Біблії церковна культура Середньовіччя прагнула не до обожнення людини, а до її обоже́ння, й світ *людського* (повсякденних життєвих цінностей, в тому числі і звичної для античної людини насолоди мистецтвом, тобто повторенням форм навколишньої реальності – мімезис, який звеличив Аристотель) тут розумівся як щось профанне. Ап. Павло уживає в аналогічній ситуації поняття *душевна* – не *духовна!* – людина (1 Кор. 2:14–15).

Однак в епоху Модерну те, що культивувалося пригнобленим у Середньовіччі язичництвом, знову переможно піднімається на щит. При цьому Модерн активно конструює концепцію “низовини” людської природи [3, с. 54]. Характерно, що поняття естетичного, яке тіснить звичне для Середньовіччя домінування етичних критеріїв, усвідомлюється остаточно на межі XVIII–XIX ст., коли боротьба з християнською культурною спадщиною ведеться вже цілком відкрито («Естетика» Баумгартена). Кант бачить специфіку мистецтва вже виключно у блискучій зовнішній формі, безвідносно до того змісту, що його вкладає у свій твір художник. “И божество, и вдохновенье, и жизнь, и слезы, и любовь” – цей рядок Пушкіна сконцентрував у собі принципову не-диференціацію двох різнорідних психологічних станів. Змішання божого дару з п’яним людським самозвеличенням спостерігається й

у відомому вірші Пушкіна «Пророк»: текст Ісаї послужив тут лише матеріалом для укрупнення образу Поета, і прикметно, що від такого “переодягання поета в сакральні ризи” різко відмежовувався, наприклад, Й. Бродський. Тут відбивається руйнування кордону між сакральним і профанним. Поетичне натхнення стає відтепер для світської людини єдиним “вікном до віртуальності”.

Характерна відповідна еволюція деяких церковнослов’янських слів у російській мові в Новий час. Так, наприклад, міцно вросло в нову, світську лексику церковнослов’янське слово – **восхище’ніє**. За М. Фасмером, воно походить від давньоруськ. *хитати, хичу* (“хапати”, “вкрасти”) і має відповідність у ст.-слав. *хитити, хиштѣ, в’схитити* (“вирвати”, “потягнути за собою”). У мові слов’янської Біблії воно має ще цілком відчутний відтінок жаху перед незбагненою вищою волею: “и' **восхище'но бы'сть ча'до єд' къ б'гъ**” (Одкр. 12: 5). Але у XVIII ст. слово це було адаптоване класицистичною поезією для визначення іншої, цілком мажорної ситуації “вознесіння поета Музою до емпіреїв” – відомий рядок М. Ломоносова “Восторг внезапный ум пленил ...” є варіацією саме на цю тему. Далі слово “восхищение” починає в російській мові ідентифікуватися зі словом “наснага” (*вдохновение*), воно перестає означати жахаюче щастя обпалюючого духовного зльоту до Бога й набуває “тепленького”, гуманістичного змісту; відтепер можна вже цілком невимушено сказати: “восхищенный тобою, мой друг”.

Відмова від диференціації релігійного та поетичного трансів мала відчутні наслідки у вигляді триумфу карнавальної культури в ХХ ст., й це було імпліцитно запрограмоване у проекті Просвітництва. Сьогодні на місце святого подвижника, що покликаний Богом відсторонюватися від світу, прийшли розкуті і вільнодумні сини віку цього: Політик, Поет, Юрист чи Актор (часто – ще й у одній особі), фактично втілюючи в собі одну з ключових постатей карнавальної культури – Скомороха. І в основу культу особистісної креативності нині покладається в якості ключового слова від початку смутне античне поняття геній, не надто вже ретельно відділене від *злодійства* ...

ЛІТЕРАТУРА

1. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Геннадий Георгиевич Майоров. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 296 с.
2. Мифологии древнего мира / Пер. с англ. – М.: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1977. – 456 с.
3. Пигалев А. Н. Деконструкция денег и постмодернистская концепция человека / Александр Николаевич Пигалев // Вопросы философии. – 2012. – № 8. – С. 50–60.
4. Элиаде М. История веры и религиозных идей. – В 3-х т. – Т. 2-й: От Гаутамы Будды до триумфа христианства. Перев. с фр. / Мирча Элиаде. – М.: Критерий, 2002. – 512 с.

Абрамович С. Д.

К ВОПРОСУ О ПРИРОДЕ ВДОХНОВЕНИЯ

В статье проанализирована принципиальная разница между поэтическим вдохновением и религиозным трансом, которые в новейшей секуляризованной культуре трактуются как однородное по своей природе погружение в фантастическо-виртуальную сферу. (Филологические исследования, вып. 15, 2016, с. 6–11).

Ключевые слова: поэтическое вдохновение, религиозный транс, церковная и карнавальная культуры, этическое и эстетическое начала творчества.

Abramovich S. D.

TO THE QUESTION ABOUT THE NATURE OF INSPIRATION

The article analyzes the fundamental difference between religious inspiration and poetic trance, which in the modern secular culture are treated as homogeneous in nature, dipping to a fantastic virtual sphere. (Philological researches, ed. 15, 2016, p. 6–11).

Keywords: church and carnival cultures, ethical and aesthetic start of creativity, poetic inspiration, religious trance.